

УДК 159.923.2:37.015.3:378.4

Структурні особливості соціального та емоційного інтелекту у студентів п'ятого курсу ВТНЗ з різним типом навчальної ідентичності

Калайтан Н.Л.

Стаття присвячена вивченню структурних особливостей соціального й емоційного інтелекту у студентів п'ятого курсу вищого технічного навчального закладу. Представлений теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних робіт із проблеми соціального й емоційного інтелекту. Наведена типологія студентів п'ятого курсу вищого технічного навчального закладу залежно від статусу навчальної ідентичності. Розглянутий взаємозв'язок між навчальною ідентичністю та параметрами соціального й емоційного інтелекту. Виявлені структурні особливості соціального й емоційного інтелекту у студентів з різним статусом навчальної ідентичності.

Ключові слова: соціальний інтелект, емоційний інтелект, навчальна ідентичність, особистісна зрілість.

Статья посвящена изучению структурных особенностей социального и эмоционального интеллекта у студентов пятого курса высшего технического учебного заведения. Представлен теоретический анализ отечественных и зарубежных работ по проблеме социального и эмоционального интеллекта. Приведена типология студентов пятого курса высшего технического учебного заведения в зависимости от статуса учебной идентичности. Рассмотрена взаимосвязь между учебной идентичностью и параметрами социального и эмоционального интеллекта. Выявлены структурные особенности социального и эмоционального интеллекта у студентов с разным статусом учебной идентичности.

Ключевые слова: социальный интеллект, эмоциональный интеллект, учебная идентичность, личностная зрелость.

The article is devoted to study the structural features of the social and emotional intelligence among fifth-year students of higher technical educational institution. The theoretical analysis of domestic and foreign works on the problem of social and emotional intelligence is presented. The typology of fifth-year students of higher technical educational institution, depending on the status of academic identity is considered. The relationship between identity and learning parameters of social and emotional intelligence is considered. The structural features of the social and emotional intelligence of students with different educational status identity is identified.

Keywords: social intelligence, emotional intelligence, learning identity, personal maturity.

Актуальність проблеми. Важливою умовою успішної реалізації особистості в громадській та професійній діяльності є здатність ефективної взаємодії в системі міжособистісних відносин, зокрема, вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, а також вибирати адекватні способи взаємодії з ними.

Студентський віковий період є сензитивним для придбання ефективних засобів розуміння себе та інших людей, встановлення контактів із соціальним оточенням, тому проблема соціального та емоційного інтелекту в даний час набуває значення професійно важливої якості у багатьох сферах професійної діяльності та життя суспільства.

Поняття «соціальний інтелект» було введено Е. Торндайком (1920), який розглядав його як «здатність розуміти інших людей і діяти або поступати мудро щодо інших». Надалі ці уявлення були доповнені та розвинені іншими дослідниками (F. Moss, T. Hunt, P.E. Vernon, J. Wedeck, D. Vechler, M.I. Бобнева, Д.О. Ростових, Н.В. Лужбіна, Д.В. Ушаков та ін.) [4, 5].

У нашому дослідженні ми виходимо з визначення соціального інтелекту як системи інтелектуальних здібностей, пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації, що забезпечують самопізнання, саморозвиток, самонавчання, вміння прогнозувати та планувати розвиток міжособистісних подій та визначають успішність соціалізації та соціальної адаптації (Дж. Гілфорд, М. Саллівен) [2].

З феноменом соціального інтелекту тісно пов'язано поняття емоційного інтелекту як сукупність емоційно-когнітивних здібностей до соціально-психологічної адаптації особистості. Велику розробленість проблема емоційного інтелекту отримала в рамках зарубіжної психології: теорія емоційно-інтелектуальних здібностей (Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо), теорія емоційної компетентності (Д. Гоулмен), некогнітивна теорія емоційного інтелекту (Р. Бар-Он). Серед вітчизняних дослідників проблеми емоційного інтелекту можна виділити Г.Г. Гарскова, І.М. Андрєєву, Д.В. Люсіна, О.Л. Носенко, Н.В. Хлібину, О.І. Власову, Г.В. Юсупову, М.А. Манойлову, Т.П. Березовського, А.П. Лобанову, А.С. Петровську та ін. [1, 3, 6].

У визначенні поняття «емоційний інтелект» існують різні позиції. Деякі дослідники не роблять розмежування між емоційним і соціальним інтелектом як окремими конструктами (Е.Л. Торндайк, J. Мауєт, Р. Salovey). Інші розглядають емоційний інтелект як компонент соціального інтелекту (В.Н. Куніцина, І.І. Губаревич, А.І. Савенков та ін.)

Взаємозв'язок соціального й емоційного інтелекту опосередковує становлення системи і структури життєвої перспективи особистості, що сприяє її самоорганізації,

проекуванню, оцінці адекватності можливостям людини (Л.Д. Дьоміна, І.О. Ральнікова).

Соціальний та емоційний інтелект є важливими складовими майбутньої професійної компетентності студентської молоді незалежно від спеціалізації. Проблема соціального та емоційного інтелекту безпосередньо пов'язана із системою вищої освіти, оскільки випускникам вузів належить вирішувати завдання різної складності з урахуванням людського чинника, починаючи з міжособистісного спілкування і закінчуючи суспільством в цілому. Вивченню соціального та емоційного інтелекту в юнацькому віці, зокрема у студентської молоді, присвячена значна кількість робіт (І.М. Андреева, М.Л. Тарасенко, В.О. Порядіна, О.С. Батуріна, Л.М. Вахрушева, С.П. Деревянко, А.М. Молокостова, М.М. Тотмяніна, І.М. Мещерякова та ін.).

Особливого значення набуває вивчення структурних особливостей соціального та емоційного інтелекту у студентів ВТНЗ із різним типом навчальної ідентичності, які обумовлюють комунікативну компетентність майбутніх фахівців та є важливими складовими їх успішної соціальної та професійної реалізації. Визначення структурних особливостей соціального та емоційного інтелекту в залежності від статусу навчальної ідентичності дозволить диференційовано підійти до розробки системи заходів психолого-педагогічного супроводу студентів протягом навчального процесу.

Мета роботи – виявити структурні особливості соціального та емоційного інтелекту студентів п'ятого курсу ВТНЗ з різним типом навчальної ідентичності.

Результати дослідження та їх обговорення. У дослідженні брали участь студенти п'ятого курсу Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «ХАІ». Загальна кількість обстежуваних студентів – 148 осіб. Відповідно до мети дослідження, групи були поділені за отриманими результатами методик МВОІ (Методика вивчення особистісної ідентичності) та МВПІ (Методика вивчення професійної ідентичності), відповідні показники яких утворюють простір навчальної ідентичності. Для вивчення структури навчальної ідентичності в групах з різними статусами ідентичності використовувалася методика «Хто Я?» М. Куп і Т. McPartland.

На підставі цього сформовано шість груп студентів в залежності від статусу початкової ідентичності: студенти з навчальною ідентичністю «нігіліст»; студенти з навчальною ідентичністю «самостійний пошук»; студенти з «квазіамбіційним» типом навчальної ідентичності; студенти з навчальною ідентичністю «гармонійний фахівець»; студенти з навчальною ідентичністю «помилковий вибір»; студенти з «фантомним» типом навчальної ідентичності.

З метою вивчення особливостей прояву соціального та емоційного інтелекту у обстеженого контингенту були використані тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та опитувальник емоційного інтелекту емоційного інтелекту «ЕмІн» Д.В. Люсіна.

Методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда включає чотири субтести, з них три складені на невербальному стимульному матеріалі і один - на вербальному. Субтести діагностують чотири здібності в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворень та результатів поведінки.

Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» Д.В. Люсіна включає наступні шкали: міжособистісний емоційний інтелект (МЕІ), внутрішньоособистісний емоційний інтелект (ВЕІ), розуміння емоцій (ПЕ), управління емоціями (УЕ) і субшкали: розуміння чужих емоцій (МП), управління чужими емоціями (МУ), розуміння своїх емоцій (ВП), управління своїми емоціями (ВУ), контроль експресії (ВЕ).

Для студентів п'ятого курсу, незалежно від статусу навчальної ідентичності, характерні найбільш низькі середні значення за четвертим субтестом, який відображає здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці. Це проявляється в труднощах при аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії та значення поведінки людей у цих ситуаціях, що значно ускладнює процес побудови взаємин з іншими людьми.

Представники груп зі статусами навчальної ідентичності «гармонійний фахівець», «фантомний» та «помилковий вибір» мають середній рівень розвитку усіх параметрів соціального інтелекту.

Студенти з «квазіамбіційним» типом навчальної ідентичності мають найнижчі показники за другим субтестом (пізнання класів поведінки) та четвертим субтестом (пізнання систем поведінки). Це свідчить про низьку чутливість до невербальної експресії та, як наслідок, знижену здатність розуміти інших людей, аналізувати ситуації міжособистісної взаємодії та будувати гармонійні відносини з оточуючими. Найбільш високий рівень здатності до розуміння невербальної експресії виявлено у студентів із статусом навчальної ідентичності «самостійний пошук».

Серед студентів п'ятого курсу середній рівень розвитку усіх показників емоційного інтелекту мають студенти з типом навчальної ідентичності «квазіамбіційний», «гармонійний фахівець», «помилковий вибір» та «соціальний пошук». Студенти зі статусом навчальної ідентичності «нігіліст» мають низький рівень розвитку здатності розуміти власні та чужі емоції, адекватно їх ідентифікувати та розуміти причини виникнення. Представники групи студентів з «фантомним» типом навчальної ідентичності мають низький рівень розвитку таких складових емоційного інтелекту, як розуміння та управління чужими емоціями. Низький рівень сензитивності та нездатність впливати на емоційний стан оточуючих може компенсуватися у вигляді прагнення до маніпулювання іншими людьми.

З метою визначення структурних особливостей соціального та емоційного інтелекту у студентів

ВТНЗ з різним типом навчальної ідентичності була проведена факторизація компонентів соціального та емоційного інтелекту, які представлені параметрами тесту «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та опитувальника емоційного інтелекту «ЕМІн» Д.В. Люсіна.

У кожній з груп студентів з різним типом навчальної ідентичності було виокремлено трьохфакторну структуру особливостей взаємозв'язку компонентів соціального та емоційного інтелекту.

Для групи студентів з типом навчальної ідентичності «нігіліст» характерні наступні фактори.

До першого фактору «Експресивність» (факторне навантаження – 22,4%) увійшли: шкали ВЕ (0,869), ВП (0,897), МП (0,509), ВУ (-0,513), МЕІ (-0,443), що відображає експресивність в поведінці, яка супроводжується зниженою здатністю до самоконтролю та розуміння емоційного стану партнера по комунікації.

Другий фактор «Сприйняття емоцій» (факторне навантаження – 20,8%) містить: шкалу ПЕ (0,897), субшкалу № 3 (0,692), шкалу МП (0,658), субшкалу № 2 (0,605), стать (0,589), шкалу ВЕІ (0,496) і відображає взаємозв'язок розуміння емоцій з показниками соціальної компетентності.

Третій фактор «Деадаптивність» (факторне навантаження – 19,2%) – біполярний і включає: субшкалу № 2 (0,440), шкали МУ (0,855), УЕ (0,852), МЕІ (0,662), субшкалу № 1 (-0,461): здатність до емоційної рефлексії супроводжується зниженням нормативності поведінки, труднощами в аналізі ситуацій міжособистісного взаємодії, зниженою здатністю до встановлення і підтримання сімейних, дружніх і ділових взаємин.

В групі студентів із навчальною ідентичністю «самостійний пошук» виявлена наступна факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту.

Перший біполярний фактор «Запальність» (факторне навантаження – 33,98%) включає шкали МЕІ (0,920), МП (0,914), ПЕ (0,9), ВП (0,776), субшкалу № 4 (0,684), шкали МУ (0,684), ВЕ (-0,445), субшкалу № 2 (0,435) та відображає емоційну нестійкість та знижений самоконтроль власних емоційних станів.

Другий фактор «Емоційна сенситивність» (факторне навантаження – 24,6%) містить: шкали МЕІ (0,920), МП (0,914), ПЕ (0,9), ВП (0,776), субшкалу № 4 (0,684), шкали МУ (0,684), ВЕ (-0,445), субшкалу № 2 (0,435) і свідчить про здатність до розуміння, ідентифікації та самоконтролю власних емоцій, що сприяє чутливості до емоційних станів інших людей.

Третій фактор «Рольова пластичність» (факторне навантаження – 11,8%) включає: субшкали № 2 (0,789), № 4 (0,573), стать (0,453) та відображає більш високу чутливість до невербальної експресії у юнаків, що забезпечує рольову пластичність, здатність до розуміння динаміки розвитку складних ситуацій міжособистісної взаємодії.

У групі студентів з «квазіамбіційним» типом навчальної ідентичності було виділено наступні фактори.

Перший фактор «Емоційність» (факторне навантаження – 31,7%) об'єднав шкали МЕІ (0,966), МУ (0,856), МП (0,831), ПЕ (0,778), стать (0,489), шкали ВУ (0,508), УЕ (0,523), ВП (0,478) та відображає залежність емоційної компетентності від статі.

Другий фактор «Розуміння емоцій» (факторне навантаження – 29,8%) включає: шкали ВУ (0,821), ВЕ (0,805), УЕ (0,789), ВП (0,773), субшкалу № 1 (-0,535) і відображає здатність розуміти та впливати на власний й чужий емоційні стани, яка супроводжується зниженою здатністю правильно прогнозувати наслідки поведінки.

Третій фактор «Міжособистісні труднощі» (факторне навантаження – 13,7%) включає: субшкали № 2 (0,864), № 1 (-0,561), № 4 (-0,526) та відображає сформовану здатність до розуміння вербальної експресії, проте труднощі у аналізі невербальних реакцій, розуміння розвитку ситуацій взаємодії у динаміці, що може супроводжуватися труднощами у встановленні та підтриманні гармонійних міжособистісних відносин з іншими.

В групі студентів з типом навчальної ідентичності «гармонійний фахівець» виявлена наступна факторна структура.

До першого фактору «Самоконтроль» (факторне навантаження – 33,5%) увійшли шкали МЕІ (0,959), ПЕ (0,945), МП (0,936), МУ (0,630), ВП (0,629), ВЕІ (0,536), УЕ (0,543), субшкала № 1 (0,470), шкала ВУ (0,423), субшкала № 3 (-0,440). Можна припустити, що для даної категорії студентів характерні емоційна рефлексія і виражений самоконтроль емоційних проявів, що супроводжується зниженням рольової пластичності в процесі міжособистісної взаємодії.

Другий фактор «Емоційна рефлексія» (факторне навантаження – 24,7%) включає: шкали ВП (0,466), ВЕІ (0,786), УЕ (0,766), ВЕ (0,764), субшкали № 2 (-0,639), № 1 (-0,582), шкалу ВУ (0,488), стать (-0,401) і відображає сформованість емоційної рефлексії, що супроводжується зниженням нормативності поведінки та ускладненням у аналізі невербальної експресії.

Третій фактор «Рольова пластичність» (факторне навантаження – 10,3%) – біполярний і включає: стать (-0,654), субшкали № 4 (0,641), № 3 (0,584) та відображає здатність розуміти вербальну експресію та логіку розвитку ситуацій міжособистісної взаємодії у динаміці, що більш сформовані у студенток.

У групі студентів з навчальною ідентичністю «помилковий вибір» виявлена наступна факторна структура соціального та емоційного інтелекту.

Перший фактор «Експресивність сенситивність» (факторне навантаження – 37,7%) об'єднує шкали МЕІ (0,931), УЕ (0,894), МУ (0,893), ВУ (0,866), МП (0,786), ВЕІ (0,726), ПЕ (0,672), ВП (0,440) та відображає сформованість більшості компонентів емоційного інтелекту.

Другий фактор «Експресивність» (факторне навантаження – 18,8%) включає: шкали ВЕІ (0,604),

ПЕ (0,573), ВП (0,654), субшкалу № 2 (0,538), УЕ (-0,776), ВЕ (-0,665), та відображає здатність до розуміння та ідентифікації власних та чужих емоційних станів, чутливість до невербальної експресії, проте знижену здатність до управління власними емоційними проявами.

Третій фактор «Соціальна компетентність» (факторне навантаження – 14,5%) включає: субшкали № 2 (0,759), № 1 (0,739), № 3 (0,587), стать (0,664), що відображає здатність розуміти і прогнозувати поведінку людей в різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття і емоційні стани людини за невербальною і вербальною експресією, що більш характерно для юнаків.

У студентів з «фантомним» типом навчальної ідентичності виявлена наступна факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту.

Перший фактор «Самоконтроль» (факторне навантаження – 34,3%) містить шкали ПЕ (0,946), ВЕІ (0,905), МУ (0,901), УЕ (0,877), МП (0,776), МЕІ (0,621), субшкалу № 2 (-0,496) та відображає здатність до усвідомлення і самоконтролю власних емоційних проявів, що свідчить про високу нормативність поведінки, однак при цьому характерна знижена чутливість до невербальної експресії, що ускладнює розуміння партнера по спілкуванню.

Другий фактор «Контроль експресії» (факторне навантаження – 24,3%) включає: шкали МП (0,444), ВЕ (0,940), ВП (0,914), ВУ (0,737), МЕІ (0,719), стать (0,554) та відображає більш виражену здатність контролювати зовнішні прояви емоцій у юнаків, ніж у дівчат.

Третій фактор «Прогностичність» (факторне навантаження – 12,5%) містить шкалу ВУ (0,497), субшкали № 1 (0,832) й МП (-0,602), МУ (-0,552) та відображає здатність до самоконтролю, розуміти та прогнозувати поведінку людей в різних життєвих ситуаціях, проте знижену здатність до розуміння емоційного стану партнера по комунікації та впливу на нього.

Висновки.

1. Для студентів п'ятого курсу ВТНЗ, незалежно від типу навчальної ідентичності, характерний низький рівень розвитку вміння розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці. Представники груп зі статусами навчальної ідентичності «гармонійний фахівець», «фантомний» та «помилковий вибір» мають середній рівень розвитку усіх параметрів соціального інтелекту. Проте у групах студентів із типами навчальної ідентичності «помилковий вибір» та «фантомна» треба приділяти увагу розширенню репертуару адекватних поведінкових паттернів у процесі комунікації та навчання конструктивним стратегіям розв'язання конфліктних ситуацій.

2. У студентів п'ятого курсу ВТНЗ середній рівень розвитку усіх показників емоційного інтелекту мають студенти з типом навчальної ідентичності «квазіамбіційний», «гармонійний фахівець», «помилковий вибір» та «соціальний пошук». Студенти зі статусом навчальної ідентичності «нігіліст» мають низький рівень розвитку здатності розуміти власні та чужі емоції, адекватно їх ідентифікувати та розуміти причини виникнення. Представники групи студентів з «фантомним» типом навчальної ідентичності мають низький рівень розвитку таких складових емоційного інтелекту, як розуміння та управління чужими емоціями. Низький рівень сенситивності та нездатність впливати на емоційний стан оточуючих може компенсуватися у вигляді прагнення до маніпулювання іншими людьми.

Перспективою подальших досліджень є розробка тренінгової програми розвитку соціального та емоційного інтелекту у студентів ВТНЗ.

Література

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2006. - № 3. - С. 78-86.
2. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта Текст. / Дж. Гилфорд // Психология мышления / под ред. А. М. Матюшкина М. : Приор, 2003. - С. 433 -456.
3. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин, Д.В. Ушакова // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования. – М., 2004. – С. 29-39.
4. Лужбина Н. А. Социальный интеллект как системообразующий фактор психологической культуры личности Текст. : автореф. канд. дис. / Н. А. Лужбина. Барнаул, 2002. – 24 с.
5. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. - М., 2004. - С.11-29.
6. Mayer J., Salovey P. What Is Emotional intelligence? In: Emotional development and emotional intelligence: Implications for education. Salovey P., Sluyter D. (eds), 1997, NY: Basic, PP.3-31
7. Кочарян А. С. Эффективность учебной деятельности студентов: Проблема выбора факторов успешности и мишеней педагогического воздействия / А.С. Кочарян, Е.В. Фролова, В.Н. Павленко, Н. А. Чичихина // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – 2009. - вип.2. – С.379-387.